

INHOUD

Lappenvee	11
Geen voorrecht, maar een recht voor allen	22
‘Kakkerlakken’ en het naakte paard	40
Namen	52
‘Tijger’	63
Olifanten voor de keizer	76
Zezel en jumart	87
Een Afrikaanse leeuw uit India	100
‘Ik heb de rinoceros willen zien...’	122
Biografie van een schaduw	135
Alpi’s dieren 1784-1814	145
Noten	159
Bronnen	181
Illustraties	205
Dank	211
Register	215

Op strooibiljetten spelde Alpi zijn naam vaak als Alpy. Duitstalige en Italiaanse bronnen vermelden hem ook wel als Albi, Nederlandse archiefstukken noemen hem soms Alpie of Alpee, en Engelse bronnen Alpey. De spelling Alpy komt al voor op zijn Gentse strooibiljet uit 1785, en vanaf 1808 is dit de gebruikelijke schrijfwijze.

In dit boek is voor de oorspronkelijke Italiaanse spelling – Alpi – gekozen. Zo staat de naam ook op een strooibiljet uit 1806 dat ‘de leeuw van Alpi’ beschrijft. In citaten bepaalt de bron de spelling.

Oorspronkelijke Nederlandse teksten worden ongewijzigd weergegeven. Eertijds vertaalde passages zijn aan de huidige schrijfwijze aangepast. Wel is gekozen voor handhaving van het woordgebruik in Alpi’s tijd. Laplanders of ‘Lappen’ worden dus niet ‘Sami’ genoemd, en waar oorspronkelijk sprake is van een ‘dwerdje’ is dat woord ook in dit boek gebruikt.

LAPPENVEE

Kil was het, en het motregende. De rendieren op de voorplecht hadden daar geen hinder van – die waren kouder gewend –, maar Alpi huiverde en hield met beide handen zijn cape strak gesloten. De wind liep zuid-zuid-west; tot Duitsland zouden ze hem tegen hebben.

Achter hen kwam Stockholm tot leven. De eerste sleepers trokken hun last de stad in, een klerk haastte zich de keien over, de bakker op de kade zette zijn luifel op. De geur van versgebakken brood streek langs en even betreurde Alpi het vroege ontbijt met zijn vrouw in de herberg. Het gerstebrood dat de waard hun had voorgezet was droog en de melk karrelde.

De kabelgast hees het boeganker en wees naar de rendieren. ‘Een mooi drietal,’ zei hij in gebroken Duits. ‘Waar komt dat vandaan?’

‘Uit Lapland,’ antwoordde Alpi.

‘Vertel mij wat,’ gromde de matroos. ‘Maar waar?’

Alpi grijnsde. ‘Uit Västerbotten, boven Umeå.’

Abraham Clewberg had hem de weg gewezen. Al op zijn eerste middag in Stockholm had hij de Zweedse hoffunctionaris in een koffiehuis ontmoet. Clewberg had interesse getoond in de neushoornvogel die Alpi naast zich op tafel had staan. Ze hadden het dier uit de kooi genomen, de geleewiekte vleugels gespreid, en Clewberg had diep in de snavel gekeken. Dezelfde middag nog had Alpi de rest van zijn menagerie laten zien: een pennevarken, een kaketoë, twee loeri’s van de Blauwe Bergen en een bonte maki.

Dankzij Clewberg was hij een week later op Slot Drottningholm ontvangen, en dankzij Clewberg had koning Gustaaf zijn dieren gekocht.

De winst had hij in Lapland besteed. De aankoop van de rendieren was probleemloos verlopen, maar aan de overkant in Lübeck en, later, zuidwaarts in Europa zou hij de koop avontuurlijker voorstellen. Niet in Umeå was hij op het spoor gekomen van dit merkwaardige vee, maar in het arctisch incognita bij de berg-Lappen in het hoogste noorden. Een wekenlange sledetocht had dat gekost, door duistere naaldbossen en dwars over ijsvlakten.

Alpi keek naar de rendieren. Het mannetje stond gelaten aan de reling, de wijfjes aten mos uit de trog. Hij moest ze in leven houden tot ze in Frankrijk waren. En zichzelf en zijn vrouw natuurlijk, maar dat leek geen probleem. Met de almanak in de hand had hij hun reis door Europa uitgestippeld. Van jaarmarkt naar jaarmarkt zouden ze gaan om de rendieren ten toon te stellen, zoals ze dat op hun heenreis met het stekelvarken, de vogels en de maki hadden gedaan.

Ruim tien jaar lang was Alpi met zijn vader en broer door Italië, Zwitserland en Duitsland getrokken. *Saltimbanco* was hij – steltloper en evenwichtsduivel op de bal en het slappe koord – en later, toen hij sterk genoeg was om een beer aan de ketting te houden, *orsante* ook. Tot in Straatsburg en München had hun genuilkorfdanser zijn kunsten vertoond en de familiekas gespekt. Daardoor konden ze een dromedaris kopen, en kort daarna ook een aap. Dat was het begin van een beestenspel.

Zelf was hij nu al zo'n zeven jaar spullenbaas. Misschien was zijn negotie geen wereldwonder, maar hij wist zeker dat Daubenton in Frankrijk de rendieren zou afnemen. In Montbard, en sinds kort in Alfort ook, werd druk geëxperimenteerd met diersoorten die in Frankrijk niet voorkwamen. Vee uit Lapland was daar nog niet bij. En dat ging Alpi leveren.

De bootsman liet het grootzeil hijsen en het fluitschip voer de haven uit. Eenmaal op zee hield het op met regenen. De hele reis zouden onrustige golven het scheepsboord beuken. De eerste dag vertoonde zich nu en dan vaag de kustlijn van een eiland of schiereiland. Soms wakkerde de wind aan tot storm en werden de dieren onrustig. Alpi kalmeerde ze dan met gedroogde vruchten en stukjes roggebrood.

Op de vierde ochtend kwam Noord-Duitsland ter hoogte van Rügen in zicht. Vroeg in de middag al zagen ze de contouren van Lübeck. Alpi inspecteerde de houten wagen waarin hij de rendieren straks weer zou inladen. Het zou geen moeite kosten in Lübeck een goed paard te vinden, en van daar tot in Frankrijk waren er voldoende pleisterplaatsen waar ze het trekdier rust en haver konden geven. Gelukkig maar dat één paard volstond. De Amerikaanse bizon die hij als kind gezien had, moest met een vijfspan worden vervoerd. En hoe ging dat met een olifant of een neushoorn?

November 1783 was het, en tot hier is het fictie. Giovanni Antonio Alpi trok werkelijk met exotische dieren rond, maar hoe hij die verwierf en op welk moment is vaak onzeker. Zoals veel, heel veel over hem onbekend of onzeker is. Kermispamfletten vertellen dat zijn wieg in het Noord-Italiaanse Parma stond. Daar zal hij omstreeks 1755 geboren zijn.¹ De eerste bewijzen van zijn beestenspel dateren van negenentwintig jaar later. Vanaf dan bieden strooibiljetten, brieven, kranten-, tijdschriftberichten en dagboekfragmenten – hoe efemeer ook – zicht op zijn levensloop.

Eind maart 1784 verscheen Alpi met zijn Lappenvee in het Ballhof te Hannover. Hij had, schreef de *Hannoversche Anzeigen*, het drietal in het noorden van Lapland gekocht en zou het naar Parijs brengen.² Daarvoor koos hij niet de kortste weg, want een jaar later, in maart 1785, toonde hij de rendieren nog tijdens de Halfvas-

tenfoor op de Kouter in Gent.³ Het strooibiljet dat hij voor die gelegenheid bij de Gentse gebroeders Gimblet liet drukken verdient een citaat. ‘Met Permissie,’ meldt het plakkaatje:

MYN HEEREN EN DAMEN,

Men maekt U-L. bekend, dat d’Heer Alpy in dese Stad is gekomen; hy komt van Lapland, en heeft met sig dry REENDIEREN, te weten: Het Manneken, het Wyfken en een Jong: Hy heeft het geluk gehad van den eersten het geheym te hebben om die Dieren in dese Locht-streek levendig te houden. Hy ho[o]pt dan van aen de Heeren der Natuer-kundige het vernoegen aen te doen van hun levendig te laeten sien, aengesien het meeste deel die maer door afbeeldsel, en door hooren seggen gezien en hebben. Hy versoekt de Heeren Liefhebbers van hunne natuerlyke Historie mede te brengen om het afbeeldende tegen het levende te vergelyken.⁴

Op dit strooibiljet spreekt een volleerd standwerker. Hij zegt dat hij zelf in Lapland was en dat hij als weinig anderen in West-Europa weet hoe je rendieren in leven houdt. Om de uniciteit van zijn stal te benadrukken, nodigt hij deskundigen en natuurliefhebbers uit de *Natuurlyke historie* van Buffon mee te nemen, om de gelijkenis tussen de gravures en de echte dieren te staven. Alpi’s onderneming is wel een kermisattractie, maar de ernst ervan moet men niet onderschatten. Zijn menagerie is er niet alleen om het volk te vermaken maar, zoals hij het in het begin van de negentiende eeuw op zijn drukwerk verwoorden zou, ‘tot genoegen der geleerden, en tot lering en onderricht van de jeugd’.

De tweede alinea van het Gentse strooibiljet biedt dan ook louter wetenswaardigheden. Rendieren, meldt de tekst, zijn niet alleen zachtaardig en meegaand, maar ook nuttig. De Laplanders

eten het vlees en gebruiken de huid, het gewei en de botten voor hun kleding en jachtuitrusting; maar bovenal benutten ze de trekkracht van het dier. In één etmaal kan een rendier, zonder een tussenstop voor eten, een slee wel zestig mijlen over sneeuw verplaatsen. En zoals alle schepsels van over de horizon hebben ook deze dieren een bovennatuurlijke gave. Ze hebben, wil de overlevering der Lappen, vier ogen. Twee daarvan gebruiken ze; de andere twee zijn reserve.

Wat kostte deze mirakelse voorstelling? Wie vooraan wilde staan betaalde 2 schellingen, ofwel 12 stuivers. Voor de helft van dat bedrag kreeg je een plaatsje op de middenrang, en voor een plakket (een halve schelling of 3 stuivers) stond je achteraan. De adel en burgerlijke of geestelijke notabelen kwamen op afspraak, en gaven dan 'naer beliefte'.

Volgens het stroobiljet zou Alpi maar zeven of acht dagen in het 'Boeren-Hol' op de Kouter in Gent verblijven. Daarna trok hij zuidwaarts. Eind mei signaleerde de zoon van Buffon een stel rendieren in Rijssel. In een brief aan zijn vader schreef de jonge ridder op 30 mei 1785:

Er zijn hier drie Rendieren aangekomen, een mannetje zes jaren oud, een wijfje drie jaren oud, en een klein wijfje een jaar oud. De man die hen heeft en die hen voor geld vertoont, verzekert dat hij hen in een volksbende van Laplanders, in het Zweedsch Deger Forth Capel genoemd, in de provincie Wertu Bollo, negentig mijlen (of tweehonderdzeventig Franse mijlen) van Uma, gekocht heeft; hij heeft ze in de maand november van het voorleden jaar te Lubek ontscheept. Deze drie fraaie dieren zijn zeer gemeenzaam; het jong vooral speelt als een hond met degenen die het liefkozen; zij zijn vet, zeer vrolijk en zeer welvarend.⁵

Buffon junior noemt de eigenaar niet bij naam, maar het is onwaarschijnlijk dat het iemand anders dan Alpi betrof. Die was op weg naar Alfort, en de overlevingskans van rendieren in West-Europa was, zoals nog blijken zal, zo gering dat een doublure mag worden uitgesloten.

De datering van de ontschepping in Lübeck – ‘November van het voorleden jaar’, dus in 1784 – lijkt een vergissing. In maart 1784 toonde Alpi zijn rendieren immers al in Hannover. Was hij daarna teruggekeerd naar Zweden? Dat is onwaarschijnlijk. Aan het eind van zijn brief dateert Buffon junior de conceptie van het jong, dicht bij Uppsala, ook in november 1784.⁶ Maar de draagtijd van rendieren is achtentwintig tot vierendertig weken. Een jong dat in mei 1785 een jaar oud was, moet dus niet in het najaar van 1784, maar een jaar eerder al zijn verwekt.

De brief van Buffon junior is niet alleen interessant als bron van Alpi's dierenhandel. Ook zoölogisch is hij van belang. De jonge ridder prees de realistische beschrijving van het rendier in de *Natuurlyke historie* van zijn vader, maar had ook aanvullingen. ‘Zij eten hooi,’ schreef hij, ‘waaruit zij de halmpjes, die zaad dragen, uitkippen; wilde suikerij,⁷ vruchten en roggebrood zijn het voedsel, dat zij bij voorkeur boven alle ander verkiezen. Als zij drinken willen, zetten zij een poot in de emmer, en zoeken het water troebel te maken door er in te roeren; deze gewoonte hebben zij alle drie, en zij laten bijna altijd hun voet in de emmer staan, terwijl zij drinken.’⁸ Over de lichaamsbouw van de dieren is de brief al even uitvoerig. Buffon junior was dan ook een van de eerste Fransen die oog in oog met rendieren stond. ‘Alzo er tot nog toe geen levende in Frankrijk gekomen zijn,’ besluit zijn passage over de rendieren, ‘heb ik gemeend dat mijn waarnemingen u misschien niet onaangenaam zouden wezen.’⁹

Alpi trok in juni 1785 vanuit Rijssel zuidwaarts. Kort daarna werd hij beheerder van de menagerie van de veterinaire school in

Alfort. Daar, tussen Parijs en Créteil, doceerde de natuuronderzoeker Louis-Jean-Marie Daubenton sinds 1783 landbouweconomie aan toekomstige veeartsen. Op aandringen van Bertier, de Intendant de la Généralité van Parijs,¹⁰ schiep hij in het verlengde van zijn colleges een zoölogische tuin waarin uitheemse diersoorten aan het Franse klimaat werden aangepast. Van de kudde merinoschappen waarmee Daubenton al sinds 1767 in Montbard experimenteerde, kwam nu een deel naar Alfort. Weldra volgde ander gedierte. Om de groeiende veestapel te huisvesten liet Daubenton hokken, stallen, schaapskooien, rennen en volières bouwen langs de weg naar Melun. Daartussen werden kweekvijvers voor vissen aangelegd.¹¹

De tuin was niet alleen bedoeld als kweekplaats, maar ook als een heuse menagerie, waarin wilde dieren zoals beren, apen, maki's en opossums geobserveerd konden worden. Bovendien benutten men de locatie voor experimenten met dolle honden. Maar de eerste doelstelling toch was de assimilatie van allochtone herkauwers. Begin 1785 werd de adjunct-directeur van de veterinaire school, Pierre Flandrin, naar Engeland gestuurd om geiten, rammen en ooien uit Indië, en een lama en een vicuña uit Zuid-Amerika te kopen. In hetzelfde jaar nog kreeg de chirurgijn Desroziers opdracht om vanaf Corsica twee exemplaren van de wilde geitensoort 'mousoli' naar Alfort te brengen. Veel toekomst was deze geiten niet beschoren; een van beide stierf onderweg in Aix, de ander bezweek twee à drie dagen na aankomst in de menagerie.¹²

Het beheer van de levende have werd aan Alpi toevertrouwd omdat hij, zoals Philibert Chabert, de directeur van de Franse veeartsenijscholen, het uitdrukte, 'het merendeel van zijn leven had doorgebracht met de aankoop en verkoop van zeldzame dieren.' Blijkbaar was Alpi geen onbekende voor de Franse autoriteiten. De officiële geschiedschrijving van de school in Alfort meldt dat hem, op grond van zijn dieren- en talenkennis, door de regering

was opgedragen om rendieren uit Lapland te halen.¹³ Dat was dus gelukt. Als ‘*mâitre palefrenier*’ mocht hij nu de dierentuin in Alfort op orde houden.¹⁴

Zijn aanvangsloon is onbekend, maar in 1787 kregen hij en zijn echtgenote voor het menageriewerk respectievelijk 900 en 300 pond per jaar. Dat was goed betaald. Chabert verdiende als directeur weliswaar 10 000 pond, zijn adjunct-directeur Flandrin 5000 en Daubenton 3000, maar het jaargeld van de professoren varieerde van 1200 tot 1800 pond en een *sous-professeur* kreeg maximaal 600 pond. Uiteraard kregen de twee tuinknechten en de twee schaapherders minder. Voor de knechten bedroeg het jaargeld 540 pond; voor de herders 500 per persoon.¹⁵

Dat Alpi zijn rendieren heelhuids door Europa had geloodst zal indruk hebben gemaakt op zijn tijdgenoten. Vooral ook dat het paar mogelijk onder zijn hoede een jong had verwekt. Buffon meldde dat rendieren zich slechts in het hoge noorden konden voortplanten en in mildere streken weinig kans van leven hadden. Achttiende-eeuwse pogingen om dit vee te acclimatiseren mislukten van Holstein tot Frankrijk; doorgaans waren de dieren binnen enkele weken bezweken. In 1746 nog waren enkele rendieren naar Dantzig gebracht, ‘alwaar zij stierven, zich niet hebbende kunnen gewennen aan het klimaat, dat al te heet voor hen is.’¹⁶

In Amsterdam werd in 1769 een levend mannetje vertoond. De matrozen die er mee op de kermis stonden beweerden dat het rendier in de Noordzee, op zesenzeventig graden breedte, vijftig mijl voor de kust gevangen was. Kapitein Bré, een Schiedammer die het bevel voerde op een walvisvaarder, had vier van deze rendieren in volle zee zien zwemmen. Onmiddellijk liet hij een sloep uitzetten. Zijn mannen roeiden het viertal bijna drie uren na, maar konden de dieren niet inhalen. Uiteindelijk vingenz twee zeer jeugdige